עיר דוד, דרך השילוח: בריכה מטויחת מימי הבית השני הנסמכת לבריכת השילוח

צבי גרינהוט וגבי מזור

הקדמה

בחודשים יולי–אוקטובר 2009 נערכה לסירוגין חפירת בדיקה בעיר דוד, סמוך לצומת הרחובות מעלות עיר דוד ודרך השילוח (נ״צ 3–6/63072–22235), לצורך החלפה תשתיות ושיפורן, ובעקבות עבודות חישוף שעליהן פיקחה שמרית אליה.[1]

אזור החפירה שוכן בפתחו של גיא הטירופיאון, במקום ניקוזו אל נחל קדרון (איורים 1, 2), מדרום־מזרח לחלקה הדרומי של בריכת השילוח (בירכת אל־חמרה) מימי הבית הראשון והבית השני, צמוד לקיר סכר

איור 1. שטח החפירה, מבט לצפון.

[1] את החפירה, מטעם רשות העתיקות (הרשאה מס׳ A-5636) ובמימון החברה לפיתוח מזרח ירושלים באמצעות אלע״ד – עמותת אל עיר דוד, ניהלו המחברים, בסיועם של עופר שיאון (סיוע בשטח ובמנהלה), סעיד אל־עמלה (גילוי מתכות), ואדים אסמן ומרק קיפניס (מדידות), נטליה זק ועינב דרימר (שרטוט), אסף פרץ (צילום בשטח), קלרה עמית (צילום מעבדה), אירנה לידסקי (ציור ממצא), רעיה ויניצקי ולנה קופרשמידט (ניקוי מתכות), יוסי אוחיון וראיד אבו־חלף (מינהלה), יפתח זהבי (בטיחות וביטחון) ויובל ברוך (תיאום העבודה בשטח).

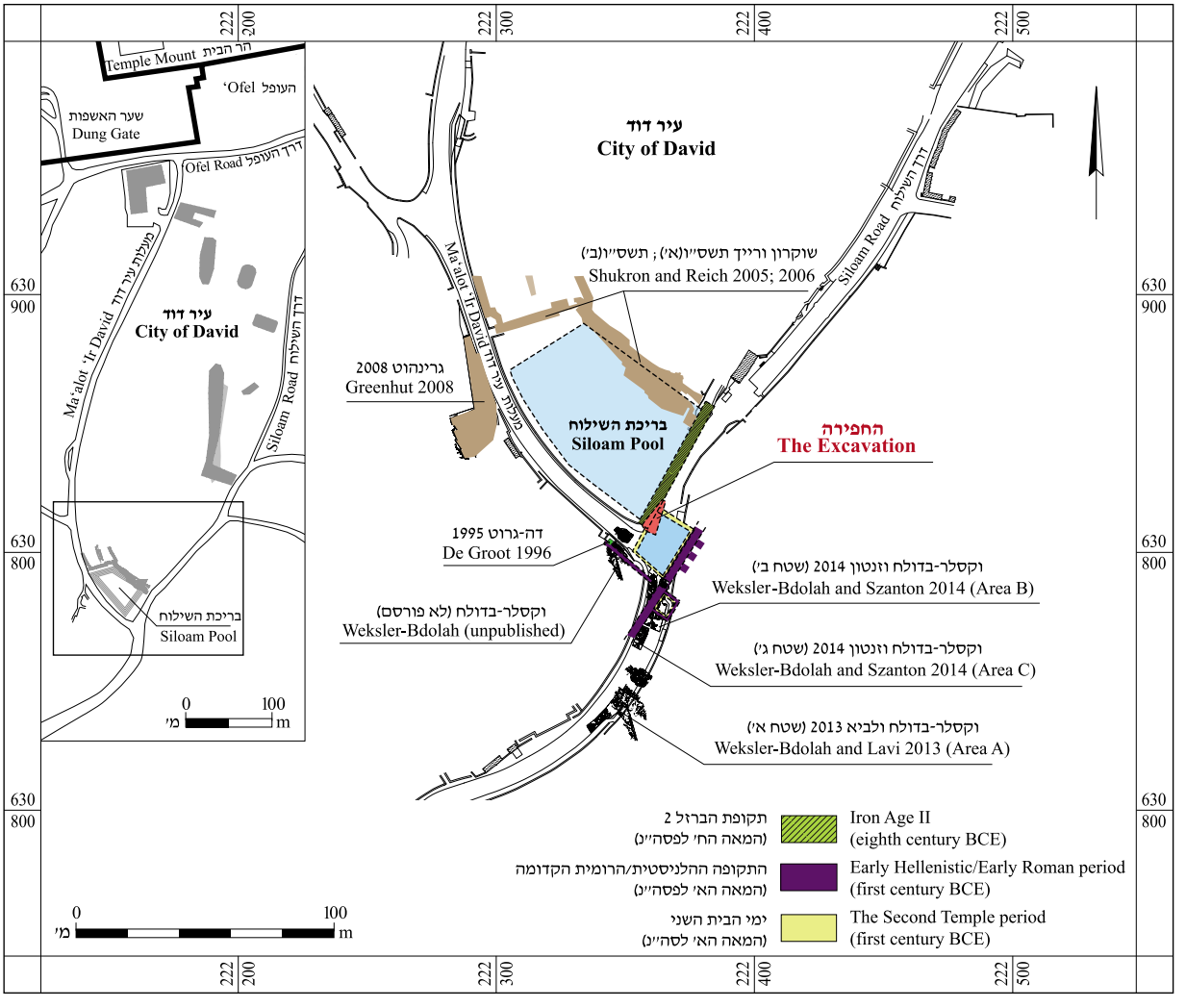

איור 2. מפת איתור של החפירה ושל חפירות שנערכו בסביבה בעבר (לפי שנת פרסום).

הסוגר אותה מדרום־מזרח (כ־635 מ' מעל פני הים). בסביבה זו ערך בעבר הרמן גותה חפירה ונחשפו חלקים של הסכר ושל הבריכה (Guthe 1881). בשנים 1894–1897 חפרו במקום פרדריק ג' בליס וארצ'יבלד דיקי, ונחשפה הפינה הדרומית־המערבית של הבריכה וקטעים של קיר הבחנים. בליס ודיקי הגיעו לקרקעיתה המטויחת של הבריכה (8.5 מ' עומק), וכדי לא לפגוע בקיר הסוגר אותה מדרום הם חפרו מעליו מנהרה בכיוון צפון־מזרח – דרום־מערב (Bliss and Dickie 1898:116–117, Pls. III, XIV), שנמשכה עד לנקז העובר מתחת לכביש היורד מהעיר העתיקה לאורך הטירופיאון לעבר דרום עיר דוד (כיום רחוב מעלות עיר דוד).

החפירה המדווחת להלן נערכה בין הסכר לבין קיר הבחנים שממזרח לו, שחשפו בליס ודיקי והוא איננו גלוי כיום. השטח נמצא כ־10 מ' מצפון לריבועים הצפוניים של שטח F שחפרה קתלין קניון בשנת 1964, ובהם נתגלה חלק מקיר הסכר הסוגר על הטירופיאון (Kenyon 1964:11, Pls. VA, VB), ומערכת של נקבות מים שקניון תיארכה לתקופת הברזל (Kenyon 1965:15–17, Fig. 2, Pl. VIIB). בשטח שנחפר (כ־50 מ"ר) נחשפו הפן החיצון, הדרומי־המזרחי, המשופע, של קיר הסכר הסוגר את בריכת השילוח, וכן חלק מבריכה מטויחת הנסמכת לפן זה מבחוץ, מדרום־מזרח (תכנית 1).

החפירה

שרידי הסכר

נחשף ותועד חלק מהפן החיצון של קיר הסכר הסוגר את בריכת השילוח (W1; תכנית 1: חתך 1–1; איור 3); כיוונו הכללי צפון־מזרח – דרום־מערב. הקיר (כ־50 מ׳ אורך, כ־3.5 מ׳ רוחב) גלוי בצדו הצפוני־המערבי, ובחפירה נחפר חלק ממנו (כ־12.5 מ׳ אורך). חלקו הדרומי־המזרחי של ראש הקיר (L101) נוקה, וחלקו הצפוני־המערבי מכוסה היום במדרכה ובגדר התוחמת בוסתן בבעלות הפטריארכיה היוונית בבירכת אל־חמרה (איור 1). חלק מהפן הצפוני־המערבי של הקיר נראה בבוסתן וחלק נוסף, קצר, נחשף בחפירתם של רייך ושוקרון מצפון־מזרח לבוסתן (רייך ושוקרון תשס״ו [א׳]; שוקרון ורייך תש״ע; איור 2). ראש הקיר בנוי מאבני גוויל גדולות בטכניקת ראשים, וביניהן אבנים קטנות ובינוניות ללא חומר מליטה. הקיר משופע

איור 3. קיר הסכר המטויח ובריכת העודפים המטויחת, הנסמכת אליו ממזרח, מבט לצפון.

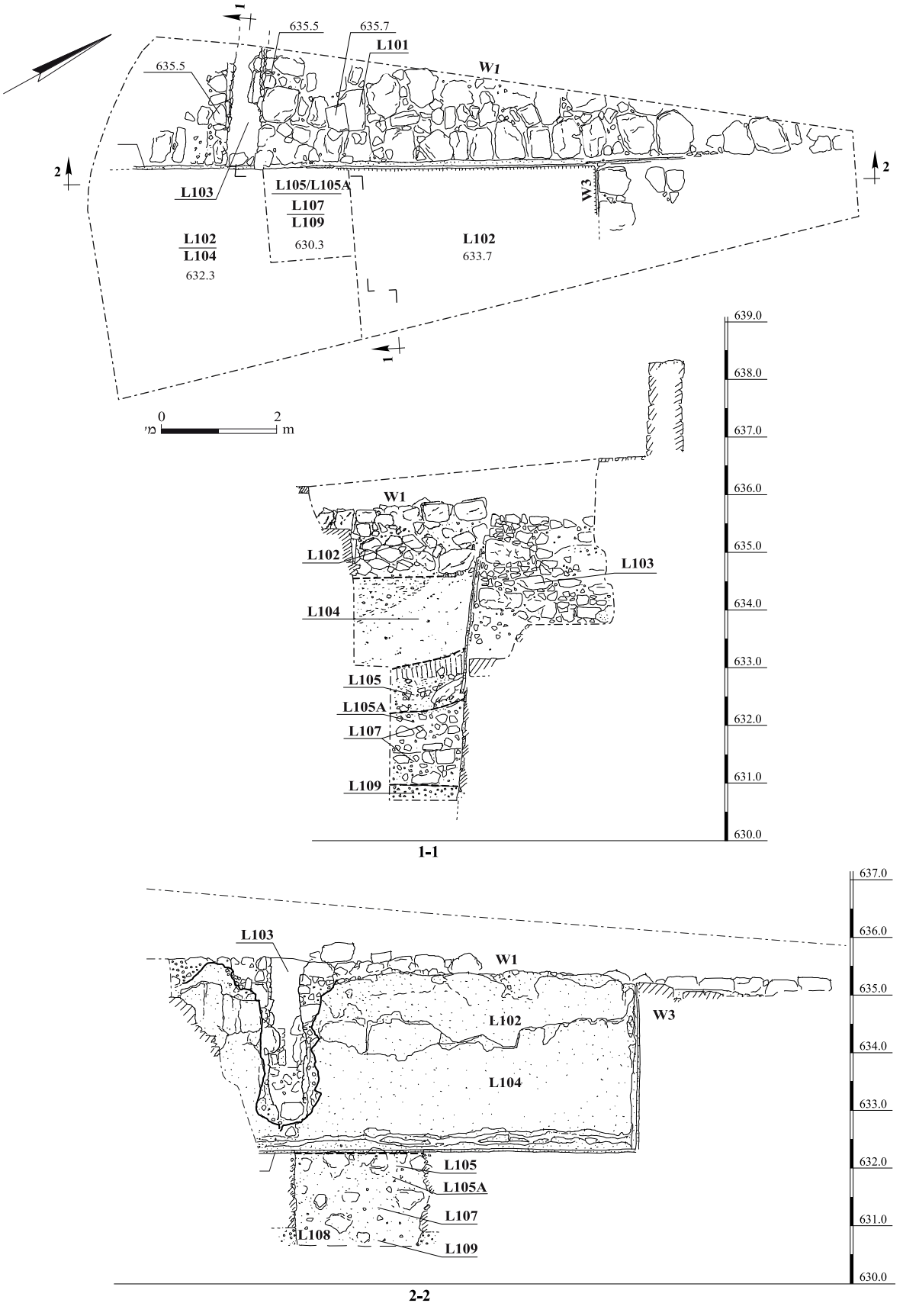

תכנית 1. תכנית וחתכים.

בפן החיצון, הדרומי־המזרחי, וראשו צר ביחס לבסיסו (תכנית 1 : חתך 1–1). פן זה של הסכר טויח בשכבות אחדות של טיח, האופייניות לימי הבית השני (תכנית 1 : חתך 2–2). אפשר להבדיל בין הטיח שנמצא בחלקו התחתון של הקיר (טיח שלב א׳), עד מחצית גובהו לערך, לבין הטיח שנמצא מעל מפלס זה (טיח שלב ב׳), ובו מופיעים מעין כיסים שהשתמרה בהם תשתית הטיח בלבד. בחלקו העליון של הקיר, מעל הכיסים (2.5–2.3 מ׳ מעל קרקעית הבריכה המטויחת) הובחנה שכבת טיח נוספת שנראה כי היא שייכת לשלב מאוחר יותר (טיח שלב ג׳). שכבת טיח זו נמשכת עד ראש הקיר, ודומה שהיא הוספה בעקבות בליה של שכבות הטיח הקדומות. שכבת הטיח המקורית, ואולי אף השכבות שמעליה, טייחו את צדו החיצון של קיר הסכר לפני התקנת הבריכה המטויחת (ר׳ להלן).

שרידי הבריכה המטויחת

בשלב מסוים נבנתה בריכה מטויחת (L102, L104) הנסמכת אל חלק מקיר הסכר של בריכת השילוח. בחפירה נחשפו חלקה הצפוני־המערבי של הבריכה וחלק מקרקעיתה (8.4 מ׳ אורך, 3 מ׳ רוחב, 3.1 מ׳ גובה). הקיר הצפוני של הבריכה (W3) טויח בפן הדרומי שלו בטיח של שלב ב׳, ולכן נראה שהבריכה הותקנה בשלב מאוחר לקיומו של קיר הסכר המטויח. קרקעית הבריכה טויחה אף היא, וחיבורה לדופנה המערבית, הנסמכת אל קיר הסכר, מתעגל. במפלס זה מופיע סדק לאורך חלק גדול מהטיח (איור 3), המלמד שקרקעית הבריכה שקעה בשלב מסוים לאחר התקנתה. בשנת 2013 חשפה שלומית וקסלר־בדולח את פינתה הדרומית־המזרחית של הבריכה (שטח ב׳; איור 2), ובה שש מדרגות צרות; הבריכה תוארכה לימי הבית השני, התקופות החשמונאית וההרודיאנית (וקסלר־בדולח וזנטון 2014).

במטרה להבין את ההשתכבות בתחתית הבריכה, נחפר בור בדיקה מתחת לרצפת הטיח. לאחר פירוק הרצפה נתגלתה תשתיתה, המורכבת ממילוי של אבנים גדולות ובינוניות מעורבות באדמה (L105), ומתחתיה תשתית נוספת של אבנים ואדמה (L105A).[2] התשתית הכילה בעיקר כלי חרס מימי הבית השני, המאה הא׳ לסה״נ (איור 9:2–4, 6–9, 12, 13, 15, 16, 18, 20), ושבעה מטבעות (ר׳ אריאל, כרך זה: מטבעות מס׳ 1–3, 8, 15, 18, 20). העובדה, שהממצאים הקרמיים והנומיסמטיים שנמצאו בתשתית רצפת הבריכה (L105, L105A) ובמילוי שסתם אותה (L102, L104) הם מהמחצית השנייה של המאה הא׳ לסה״נ, מלמדת שבריכה זו הייתה בשימוש במשך פרק זמן קצר למדי. דומה שהסדק במקום החיבור בין קרקעית הבריכה לדופנה המערבית נפער סמוך לזמן התקנתה, ולפיכך השימוש בה היה קצר מועד. ההעמקה בבור הבדיקה חשפה גם את המשכו של קיר הסכר היורד מתחת לרצפת הבריכה (איור 4; תכנית 1 : חתכים 1–1, 2–2). חלק זה של הקיר בנוי מאבני שדה בינוניות, וביניהן מרווחים גדולים, מלאים בעפר/בוץ, והוא מטויח בטיח צהבהב, הדומה באופיו ובמרקמו לטיח בנקבת השילוח ולטיח בצדו הפנימי של קיר הסכר שחפרו שוקרון ורייך (תש״ע). לצורך תיארוך בשיטת פחמן־14 נלקחה דגימה מטיח צהבהב זה (L108; תכנית 1 : חתך 2–2); תוצאות הבדיקה מספקות טווח רחב של שנים, 520–200 לפסה״נ, בהסתברות של 95.4% (ר׳ Boaretto, this volume). הקיר ממשיך לרדת מעבר למפלס שנעצרה בו החפירה, וקרוב לוודאי שהושתת על הסלע. חלק זה של הקיר, מתחת לרצפת הבריכה, נתגלה ללא שכבות הטיח של ימי הבית השני, שהופיעו על הקיר ממפלס גובה רצפת הבריכה ומעלה. חשוב לציין שכל המפלסים שנתגלו מתחת לרצפת הבריכה ניגשים אל קיר הסכר, ובשום מקום לא הובחנה תעלת יסוד החותכת מפלסים אלו. כיוון שהמילוי הקדום ביותר הניגש אל הקיר הכיל רק קרמיקה מתקופת הברזל 2, הרי שתאריכו של הקיר אינו מאוחר לתקופה זו.

[2] בשלב עיבוד החומר הוחלט על פתיחת לוקוס נוסף, 105A, המייצג את החלק העליון של לוקוס 107 ודומה באופיו לזה של לוקוס 105, כלומר שייך לחלק מתשתית הבריכה, אך מתוכו הגיעו שלושת המטבעות הקדומים ביותר בחפירה (ר׳ אריאל, כרך זה).

איור 4. קיר הסכר מתחת לרצפת הטיח של הבריכה לאחר פירוקה, ורצף המילויים הניגשים אליו.

איור 5. התעלה העוברת בתוך קיר הסכר ומובילה לבריכה, מבט למערב.

מתחת לשכבת התשתית של הבריכה (L105A ,L105) נתגלו שלוש שכבות מילוי זו מעל זו (איור 4): שכבת חצצים נקייה; מילוי של אדמה ואבנים (L107), ובו שברי כלי חרס מתקופת הברזל 2 (איור 8); ושכבת עפר חום, ללא אבנים (L109; 0.3 מ׳ עובי), שהכילה רק שברי כלי חרס מתקופת הברזל 2 (איור 8) — החפירה בה הופסקה משיקולי בטיחות.

בפינה הדרומית־המערבית של שטח החפירה נתגלתה תעלה (L103; 2.2 מ׳ אורך חשיפה, 0.65 מ׳ רוחב, 2.3 מ׳ עומק), החוצה את קיר הסכר, חודרת דרכו ומובילה אל הבריכה (איור 5). התעלה אינה מטויחת ברובה, אבל בחלק הפנימי ביותר שאפשר היה להגיע אליו בחפירה, כ־0.8 מ׳ מעל תחתיתה, נתגלתה אבן אחת מטויחת בטיח הידראולי עבה (תכנית 1: חתך 1–1), וסמוך לה, לכיוון הבריכה, נמצאה אבן גזית. עובדה זו מלמדת על כך שבמקור התעלה הייתה כנראה מטויחת כולה. חלקה העליון של התעלה (1.0–1.4 מ׳ גובה) נבנה מאבנים קטנות ולא טויח. חלקה התחתון נבנה מאבנים בינוניות, ובמקומות מסוימים שולבו בבנייה אבנים קטנות; ייתכן שאלו הם תיקונים והשלמות שנעשו שעה שקיר הסכר נפרץ לצורך החדרת התעלה. במקום מוצאה של התעלה אל הבריכה ניכר שהיא חתכה את טיח הבריכה באופן שאינו סדור, שכן לא היה אפשר להבחין בקו ישר ואחיד המגדיר את חיבורה לבריכה. לפיכך, נראה שהתעלה הותקנה אף היא לאחר בניית הבריכה. כן נמצא כי קרקעית התעלה גבוהה מקרקעית הבריכה ב־0.75 מ׳, והיא גם גבוהה מהמקום הנמוך ביותר בבריכת השילוח שנחשף בחפירתם של שוקרון ורייך (תש״ע). עובדה זו מרמזת על האפשרות שהתעלה שימשה תעלת עודפים שניקזה את עודפי מי בריכת השילוח אל בריכת משנה, היא הבריכה המטויחת שממזרח לה.

בשלב מסוים יצאו הבריכה המטויחת והתעלה משימוש. התעלה מולאה בעפר מעורב באבנים בינוניות וקטנות, והבריכה מולאה (במכוון?) בעפר מעורב בשברי כלי חרס, בעיקר קנקנים, לגובה של 2.5 מ׳ מקרקעיתה (תכנית 1: חתך 1–1). במילוי (L102, L104) נמצאו כלי חרס שהמאוחרים שבהם מתוארכים למחצית השנייה של המאה הא׳ לסה״נ, כנראה מימי המרד הגדול וחורבן הבית השני (איור 9:5, 10, 11, 14, 17, 19) או מיד אחריו (איור 9:21, 22). כן נמצאו כלי אבן מהתקופה (איור 10) ואוסטרקון (ר׳ רייך, כרך זה). גם ממצא המטבעות (ר׳ אריאל, כרך זה: מטבעות מס׳ 4–7, 9–14, 16, 19) ממילוי זה מתוארך ברובו למאה הא׳ לסה״נ, ובו מטבע אחד מימי אוגוסטוס (ר׳ אריאל, כרך זה: מטבע מס׳ 4) ומטבע אחד משנת 58/9, ימי נירון (ר׳ אריאל, כרך זה: מטבע מס׳ 9); לא נמצאו מטבעות מאוחרים לימי המרד הגדול. במילוי נתגלו גם שתי שפות של קנקנים מפרק הזמן שלאחר המרד הגדול והחורבן שליווה אותו (איור 9:21, 22). שפות אלו הן כ־2% מהמכלול (2 פריטים מתוך 93), ואפשר לפרשן בשתי דרכים: (א) כמות הממצא ביחס לכלל המכלול קטנה למדי, ולכן יש להניח שמקורו בפעילות מאוחרת יותר באזור זה; (ב) למרות הייצוג היחסי הקטן שלו במכלול, הממצא המאוחר משקף את המועד שבו הונח רובד אבן סדור (ר׳ להלן), שאינו קדום לתקופה שלאחר החורבן (*terminus post quem*), ולפיכך רובד זה הונח לכל המוקדם בפרק הזמן שמיד לאחר החורבן.

המילוי כוסה בחלקו הדרומי ברובד אבנים סדור היטב (1 מ׳ עובי מרבי; איורים 6, 7), שעוביו פוחת לכיוון צפון. מהותו של רובד אבנים זה אינה ברורה, והוא נמשך דרומה אל מחוץ לשטח החפירה. ייתכן שבשל מיקומו בין שני קירות ביצור — קיר הסכר וקיר הבחנים המזרחי (ר׳ לעיל) — הוא קשור להגנת העיר בשלב המרד, אך רק חפירה נרחבת יותר בשטח זה תוכל להבהיר נקודה זו.

איור 6. שכבת אבן המונחת וחותמת מילוי מכוון של אדמה שסתם את הבריכה, מבט לדרום.

איור 7. המילוי הסותם את הבריכה ושכבת האבן שבראשו, מבט לדרום.

הממצא

הממצא בחפירה מתייחס לשתי תקופות: כלי חרס מתקופת הברזל 2 וכלי חרס ואבן מימי המרד הגדול, המאה הא׳ לסה״נ.

תקופת הברזל

כלי החרס (איור 8)

קערות.— אפשר לחלק את הקערות לארבעה טיפוסים: קערה חצי־כדורית (מס׳ 1), קערה מזווה ולה שפת מדף נוטה חוצה (מס׳ 2), קערה שטוחה ולה שפה מקופלת ובולטת מטה (מס׳ 3), וקערה מזווה ולה שפה מקופלת (מס׳ 5). כל הקערות מוכרות במכלולים של תקופת הברזל, המאה הח׳ – ראשית המאה הו׳ לפסה״נ.

קדרות.— קדרות מס׳ 6–8 מאופיינות בשפה מקופלת. בקדרה מס׳ 8 נשתמר חלק מהידית.

קנקנים.— קנקן מס׳ 9 הוא מטיפוס הקנקנים ללא צוואר, ולו שפה מעובה; טיפוס זה מוכר במכלולים של המאה הח׳ לפסה״נ (Greenhut and De Groot 2009:100). לקנקן מס׳ 10 צוואר גבוה וישר, ולו שפה פשוטה. קנקנים מסוג זה מוכרים במכלולים מהמאה הז׳ – ראשית המאה הו׳ לפסה״נ (Singer-Avitz 2002:146).

פכים.— לפכים מס׳ 11–13 צוואר גבוה, שפה פשוטה וידית אחת. מקבילות להם מוכרות מהמאה הח׳ לפסה״נ (De Groot, Geva and Yezerski 2003:10).

נר.— בסיס נר מס׳ 15 שייך לסוג הנרות שבסיסם גבוה, והם אופייניים לשלהי ימי ממלכת יהודה, המאה הז׳ – ראשית המאה הו׳ לפסה״נ.

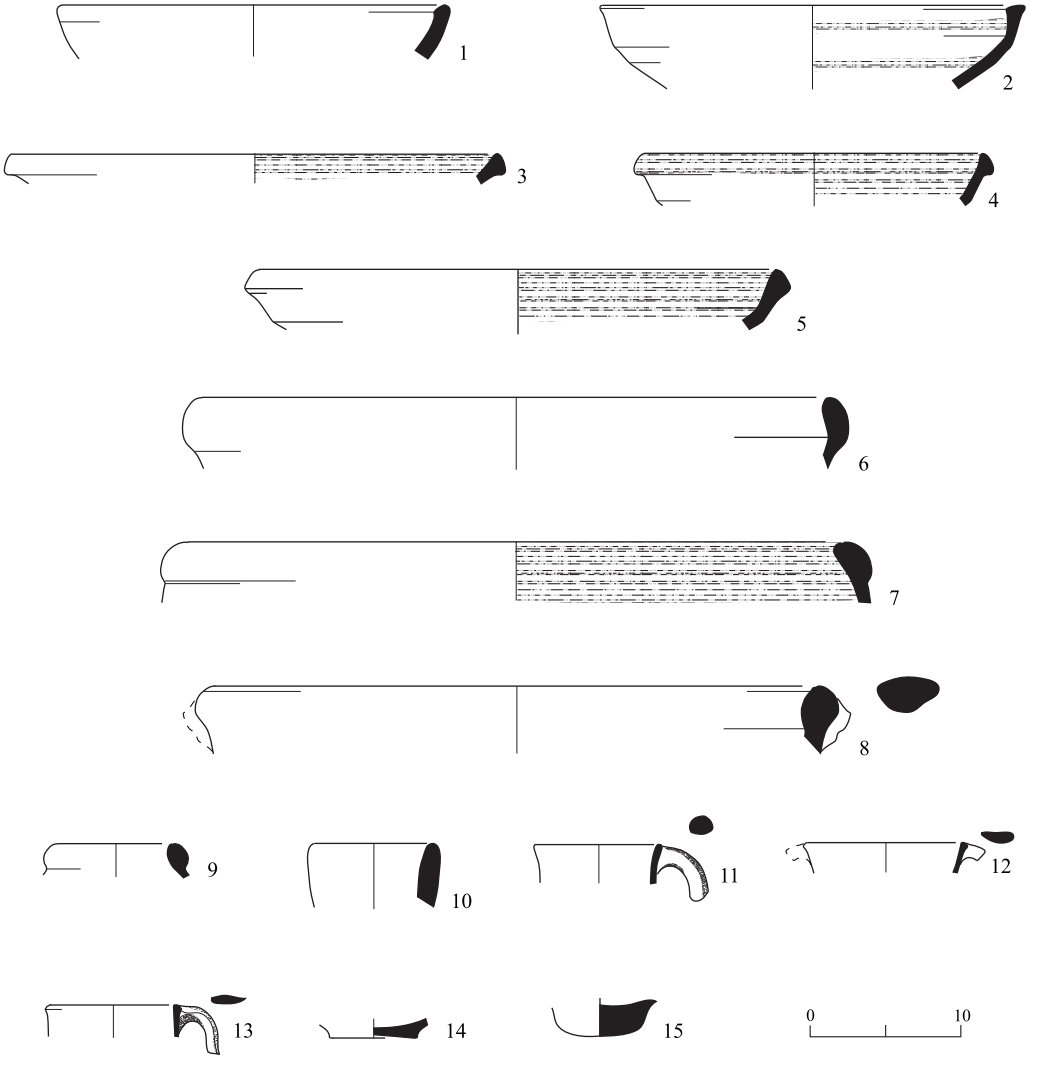

איור 8. כלי החרס מתקופת הברזל 2, המאות הח׳ – ראשית הו׳ לפסה״נ.

◀ איור 8

מס׳	הכלי	סל	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	קערה	a1029/1	109	טין צלהב, הרבה גריסים לבנים, קטנים	Greenhut and De Groot 2009:82–84, Fig. 3.13:3, 4
2	קערה	1027/7	107	טין ורוד, גריסים לבנים, קטנים; מירוק אבניים	Greenhut and De Groot 2009:84–85, Fig. 3.13:8–12
3	קערה	1027/4	107	טין ורוד, הרבה גריסים לבנים, קטנים; מירוק אבניים	Greenhut and De Groot 2009:82–85, Fig. 3.13:2
4	קערה	1027/6	107	טין ורוד, מעט גריסים לבנים, קטנים; מירוק אבניים	Greenhut and De Groot 2009:84, 92–93, Fig. 3.19:9–12
5	קערה	1026/4	107	טין ורוד, גריסים לבנים, קטנים ובינוניים; מירוק אבניים	ר׳ מס׳ 4
6	קדרה	1027/8	107	טין ורוד, גריסים לבנים, אפורים, קטנים ובינוניים	Greenhut and De Groot 2009:84–85, Fig. 3.19:13–16
7	קדרה	1029/1	109	טין ורוד, גריסים לבנים קטנים, בינוניים וגדולים; מירוק אבניים	ר׳ מס׳ 6
8	קדרה	1027/5	107	טין ורוד, גריסים לבנים, קטנים	ר׳ מס׳ 6
9	קנקן	1027/5	107	טין ורוד, מעט גריסים לבנים, קטנים	Greenhut and De Groot 2009:95, 100, Fig. 3.20:6
10	קנקן	1027/2	107	טין ורוד, הרבה גריסים לבנים, קטנים ובינוניים	Singer-Avitz 2002:146, 149, Fig. 18:SJ14
11	פך בישול	1029/3	109	טין חום־אדמדם, הרבה גריסים לבנים, קטנים	De Groot, Geva and Yezerski 2003:10, 24–25, Pl. 1.3:7, 18
12	פך בישול	1027/3	107	טין חום־אדמדם, הרבה גריסים לבנים, קטנים	ר׳ מס׳ 11
13	פך בישול	1026/3	107	טין חום־אדמדם, הרבה גריסים לבנים, קטנים	ר׳ מס׳ 11
14	בסיס	1029/2	109	טין ורוד, גריסים לבנים ואפורים, קטנים	
15	בסיס נר	1025	107	טין חום־אדמדם, מעט גריסים לבנים ואפורים, קטנים	De Groot, Geva and Yezerski 2003:13, 30–31, Pl. 1.6:8

ימי המרד הגדול, ימי הבית השני

כלי החרס (איור 9)

קדרת בישול.— קדרה מס׳ 1 רדודה, ולה שפת מדף; אין לה צוואר. לכלים אלה יש בדרך כלל זיווי מעוגל בחלק העליון של הדופן, צורתם כדורית למחצה, ולהם שתי ידיות אוזן.

קנקנים.— הקנקנים הם החלק העיקרי בממצא. הם נחלקים לשני טיפוסים עיקריים המוכרים בתקופה זו. קנקנים מס׳ 5 ו־8 הם מטיפוס 1, שלו גוף גלילי ושפה פשוטה. קנקנים מס׳ 2–4, 6–11 הם מטיפוס 2, ולו צורת פעמון ושפה נוטה חוצה. שני הטיפוסים מאופיינים ברכס בבסיס הצוואר. הם מאוחרים בהתפתחות הטיפולוגית שלהם בימי הבית השני, והם מאפיינים את המאה הא׳ לסה״נ.

פכים ופכית.— כלי מס׳ 16 הוא פך אגסי, ולו שפה משולשת. כלי מס׳ 17 הוא בסיס פך. לפכית מס׳ 18 צוואר קצר וצר, פה דמוי ספל, שפה פשוטה, נוטה פנימה וידית סרט.

בקבוק ואמפורה.— כלי מס׳ 19 הוא בסיס בקבוק, וכלי מס׳ 20 הוא בסיס אמפורה.

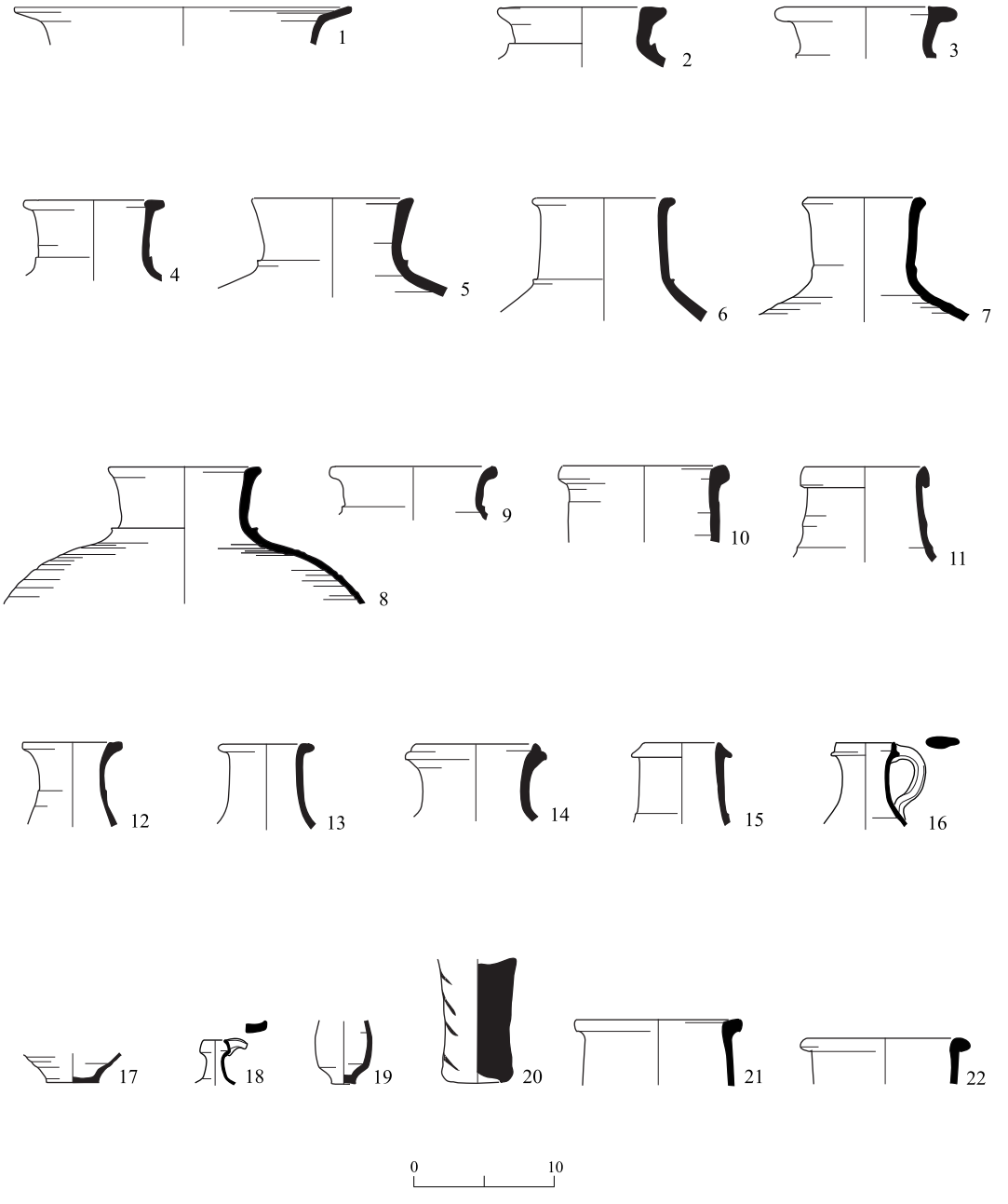

איור 9. כלי החרס מהתקופה הרומית הקדומה, המאה הא׳ לסה״נ.

◂ איור 9

מס׳	הכלי	סל	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	קדרת בישול	1015/4	105	טין חום־אדמדם, מעט גריסים לבנים, קטנים	Bar-Nathan 2006:174–175, 277, Pl. 27:494
2	קנקן	1020/52	105	טין ורוד; חיפוי לבן	Bar-Nathan 2006:152–153, 274, Pl. 24:407
3	קנקן	1020/51	105	טין ורוד, גריסים לבנים, קטנים ובינוניים	ר׳ מס׳ 2
4	קנקן	1022/4	105	טין ורוד, מעט גריסים לבנים, קטנים; חיפוי לבן	Bar-Nathan 2006:153, 274, Pl. 24:411
5	קנקן	1017/8	104	טין ורוד, מעט גריסים לבנים, קטנים	Geva 2010:121–122, 136–137, Pl. 4.2:1
6	קנקן	1020/11	105	טין ורוד, גריסים לבנים, קטנים ובינוניים	Geva 2010:121–122, 136–137, Pl. 4.2:9
7	קנקן	1020/6	105	טין ורוד, גריסים לבנים, קטנים	Bar-Nathan 2006:153–154, 274, Pl. 24:412
8	קנקן	1022/1	105	טין חום־אפרפר, הרבה גריסים לבנים, קטנים	Geva 2010:121–122, 136–137, Pl. 4.2:5
9	קנקן	a1020/6	105	טין ורוד, מעט גריסים לבנים, קטנים	ר׳ מס׳ 6
10	קנקן	1014/13	104	טין ורוד, מעט גריסים לבנים, קטנים	ר׳ מס׳ 6
11	קנקן	1017/10	104	טין ורוד, מעט גריסים לבנים, קטנים	
12	קנקן	1020/9	105	טין ורוד, חיפוי לבן, מעט גריסים לבנים, קטנים	Geva 2010:121–122, 136–137, Pl. 4.2:7
13	קנקן	1020/3	105	טין ורוד, מעט גריסים לבנים, קטנים	ר׳ מס׳ 12
14	קנקן	1017/3	104	טין ורוד, מעט גריסים לבנים, קטנים	ר׳ מס׳ 12
15	קנקן/פך	1021/2	105	טין ורוד, מעט גריסים לבנים, קטנים; חיפוי לבן	Geva 2010:121–122, 136–137, Pl. 4.2:8
16	פך בישול	1020/10	105	טין חום־אדמדם, הרבה גריסים לבנים, קטנים	Bar-Nathan 2006:156–157, 275, Pl. 25:422–423
17	בסיס פך?	1017/15	104	טין ורוד, מעט גריסים אפורים	
18	פכית	1020/25	105	טין ורוד, מעט גריסים לבנים, קטנים	Geva 2010:123–124, 136–137, Pl. 4.3:7–9
19	בסיס בקבוק	1014/14	104	טין ורוד, מעט גריסים לבנים, קטנים	Geva 2010:124–125, 140–141, Pl. 4.4:7
20	בסיס אמפורה?	1022/2	105	טין חום, מעט גריסים לבנים, קטנים	
21	קנקן	1011/22	102	טין ורוד, מעט גריסים לבנים, קטנים	Rapuano 2013:116–118, Fig. 1:8, 9
22	קנקן	1011/29	102	טין ורוד, מעט גריסים לבנים, קטנים	ר׳ מס׳ 21

לקנקנים שבאיור 9:21 ו־22 צורת גליל, ולהם שפה נוטה חוצה. זהו הממצא היחיד במכלול, שתאריכו מאוחר למרד הגדול.

כלי אבן (איור 10)

בממצא כלי האבן שברי כלים האופייניים למאות הא׳ לפסה״נ – המאה הא׳ לסה״נ. כולם נמצאו בחלק העליון של המילוי שסתם את הבריכה (L104).

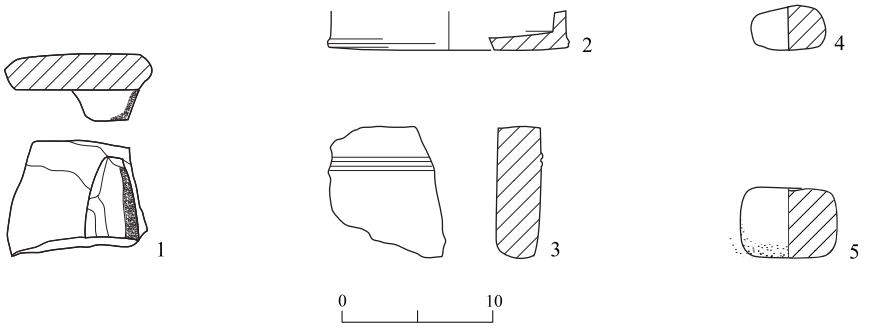

איור 10. ממצא כלי האבן, המאות הא׳ לפסה״נ – הא׳ לסה״נ.

מס׳	הכלי	סל	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	מכתש/ קערה	1012/55	104	אבן גיר קשה	Geva 2006:221, 231, Pl. 9.1:4
2	קערה פתוחה, רדודה וגדולה	1014/1	104	אבן גיר רכה, עשויה במחרטה	Magen 2002:65–68, Fig. 3.5:5
3	קדרה	1014/56	104	אבן גיר רכה, עשויה במחרטה	Magen 2002:80– 88, Figs. 3.36; 3.38:3
4	משקולת	1018/16	104	אבן גיר; מתאר סגלגל, שטוח; משקל 92 גרם, קוטר 4.8 ס״מ, עובי ממוצע 2.7 ס״מ	
5	משקולת	1105	101	אבן גיר קשה; מתאר גלילי, פחוס, ושקע במרכז הראש; משקל 373.5 גרם, קוטר 6.75 ס״מ, עובי 4.8 ס״מ	

סיכום ומסקנות

הממצאים מחפירת הבדיקה מלמדים בראש ובראשונה שקיר הסכר (W1) אינו מאוחר לשלהי ימי הבית הראשון. הוכחות לכך נמצאו כבר בחפירתם של רייך ושוקרון מצדו הפנימי של הקיר (״חומת סכר״; שוקרון ורייך תש״ע), והממצאים מהחפירה הנוכחית מאששים תיארוך זה, אם כי נתוני בדיקת הפחמן־14 מספקים תאריך מאוחר יותר; את אי ההתאמה הזו אין באפשרותנו להסביר (ר׳ Boaretto, this volume). לבניית קיר חומת הסכר בשלהי תקופת הברזל שתי סיבות: (1) לסכור את עמק הטירופיאון לרוחבו לטובת הקמתה של בריכת אגירה (בריכת השילוח) למים שמספקת נקבת השילוח; (2) לשמש קיר ביצור חדש לעיר לאחר הרחבתה לגבעה המערבית, שהייתה חשופה ונזקקה לביצור שיגן עליה (שוקרון ורייך תש״ע:44).

בחפירה זו נתגלו רכיבים בנויים נוספים מימי הבית השני, המאה הא׳ לפסה״נ – המאה הא׳ לסה״נ, הקשורים למערכת המים של מעיין הגיחון/בריכת השילוח ולקיר הסכר הסוגר אותה מדרום־מזרח, בפתחת הטירופיאון: שכבות הטיח על הפן המזרחי המשופע של קיר הסכר; הבריכה המטויחת (102, 104), ששימשה לאגירה לצד קיר הסכר; ותעלת העודפים (L103), החוצה את קיר הסכר ומחברת את הבריכות. קירות סכרים, שלהם שיפוע בצד הפונה אל מורד הזרם, מוכרים גם באתרים אחרים בארץ. המפורסם שבהם הוא הסכר בנחל ממשית (קלונר תשל״ג; 249–251; תיק כורנוב, ארכיון המנדט של רשות העתיקות; Woolley and Lawrence 1914–1915:139–140, Fig. 55, Pl. XXX:2; Peleg 1991).

מועד הקמת הבריכה המטויחת מיוחס לזמן המרד הגדול, ואפילו לשנתו האחרונה. למרות הקושי להבין מועד זה ולהסבירו, הנתונים הארכיאולוגיים מלמדים על התקנתה של הבריכה בתקופה זו, ולא על תיקונים או תוספות של טיח או תשתית. לשלב זה יש לייחס גם את סתימת הבריכה במילוי עפר, החתום ברובד אבנים, שנעשתה קרוב לוודאי בשל מיקומה של הבריכה בין שני קירות האבן המסיביים ששימשו להגנה. נראה שהסתימה הייתה קשורה לניסיון להגן על העיר בשלביה האחרונים, טרם החורבן. את הקיר המזרחי, קיר

הבחנים, תיארכו בליס ודיקי לימי הבית השני, וקניון הציעה לתארך את שלב בנייתו המקורי לימי אגריפס הא׳ (Kenyon 1974:246); לטענתה, הקיר שימש סכר ולא ביצור (Kenyon 1974:269–270).

בתקופה הביזנטית נמשך הביצור של העיר לרוחב הגיא המרכזי והושתת על קיר הסכר הקדום. הבנאים הביזנטים הטליאו את הקיר בבנייה בין הבחנים שנועדה לחיזוק (Kenyon 1974:270; ר׳ גם הקר תשט״ז:200–201, ציור 5). בחפירה שערכה המשלחת בראשותו של יגאל שילה בשטח A1, הסמוך לחפירתנו, תוארך קיר הבחנים לשלהי ימי הבית השני והוצע שהיה חלק מביצורי העיר, קטע מ״החומה הראשונה״, ששימש בד בבד עם קיר הסכר של בריכת השילוח (שילה תשמ״ד:5; De Groot, Cohen and Caspi 1992:17–18). לאחר שהסתיימה חפירתנו, חשפו וקסלר־בדולח וזנטון קטע מחומה, ובו שער ומגדל־שער בולט, שאותם הם תיארכו לתקופות ההלניסטית המאוחרת (החשמונאית) והרומית הקדומה; גם הם זיהו חומה זו עם ״החומה הראשונה״ (וקסלר־בדולח וזנטון 2014; ר׳ איור 2). קטע קיר הסכר שנחשף בחפירתנו תוארך על ידי בליס ודיקי לתקופה מאוחרת מעט יותר משלב בנייתו של קיר הבחנים (Bliss and Dickie 1898:111, “present wall of old pool”), אך מתוצאות חפירתנו עולה שתיארוך זה אינו נכון, וכי ראשיתו של הקיר בשלהי ימי הבית הראשון לכל המאוחר (ר׳ גם שוקרון ורייך תש״ע:44).

לאור העובדה שבחפירות שטח H של שילה, ממערב לבריכת השילוח ובמורד המזרחי של הר ציון, נתגלתה בתוך מילויים קרמיקה מהתקופה הפרסית (De Groot and Michaeli 1992:50–51), ולאור העובדה שנקבת השילוח המשיכה לשמש בתקופה הפרסית ללא שינוי, הועלתה האפשרות הסבירה בדבר קיומו של ביצור שהקיף את בריכת השילוח מדרום־מזרח גם בתקופה הפרסית (דה גרוט תשס״ב:78; ר׳ גם Lipschits 2009:15–17). אמנם, החפירה המתוארת כאן הייתה בצדה החיצון של ״חומת הסכר״, ולא נתגלה בה ממצא מהתקופה הפרסית, אולם אין בכך כדי לשלול את האפשרות ש״חומת הסכר״ אכן המשיכה לשמש גם בתקופה הפרסית. הדרך לאמת או לשלול הנחה זו היא בביצוען של חפירות נוספות בצדה הפנימי של ״חומת הסכר״.

הפניות

אריאל ד״צ כרך זה. ממצא המטבעות מעיר דוד, דרך השילוח.

גרינהוט צ׳ 2008. ירושלים, עיר דוד. **חדשות ארכיאולוגיות — חפירות וסקרים בישראל** 120 (4.8.2008). http://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.aspx?id=834&mag_id=114 (תאריך גישה 15.3.2020).

דה־גרוט א׳ 1995. ירושלים, עיר דוד. **חדשות ארכיאולוגיות** קג:66–67.

דה־גרוט א׳ תשס״ב. מבט ליהודה מירושלים בתקופה הפרסית. בתוך א׳ פאוסט וא׳ ברוך, עורכים. **חידושים בחקר ירושלים, דברי הכנס השביעי**. רמת גן. עמ׳ 77–81.

הקר מ׳ תשט״ז. הספקת מים בירושלים בימי קדם. בתוך מ׳ אבי־יונה, עורך. **ספר ירושלים: טבעה, תולדותיה והתפתחותה של ירושלים מקדמת ימיה ועד לזמננו**. ירושלים–תל אביב. עמ׳ 191–218.

וקסלר־בדולח ש׳ וזנטון נ׳ 2014. ירושלים, סילואן. **חדשות ארכיאולוגיות — חפירות וסקרים בישראל** 126 (22.9.2014). http://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.aspx?id=10572&mag_id=121 (תאריך גישה 15.4.2015).

וקסלר־בדולח ש׳ ולביא ר׳ 2013. ירושלים, סילוואן. **חדשות ארכיאולוגיות — חפירות וסקרים בישראל** 125 (1.10.2013). http://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.aspx?id=4343&mag_id=120 (15.3.2020).

קלונר ע׳ תשל״ג. סכרי אגירה בהרי הנגב הצפוניים־המזרחיים. **ארץ־ישראל** יא:248–257.

רייך ר׳, כרך זה. תג לרישום סחורה מימי הבית השני מחפירות עיר דוד, דרך השילוח.

רייך ר׳ ושוקרון א׳ תשס״ו (א׳). בריכת השילוח מימי הבית השני בירושלים. **קדמוניות** 130 :91–96.

רייך ר׳ ושוקרון א׳ תשס״ו (ב׳). חשיפתם של רחבה ורחוב מרוצפים מימי הבית השני סמוך לבריכת השילוח. בתוך א׳ מירון, עורך. **מחקרי עיר דוד וירושלים הקדומה** 1 (דברי הכנס השביעי). ירושלים. עמ׳ 59–69.

שוקרון א׳ ורייך ר׳ תש״ע. חפירה בין בריכת השילוח המדורגת לבין פניה הפנימיים של חומת־הסכר, בקצה הדרומי של עמק הטירופויון, ירושלים. בתוך א׳ מירון, עורך. **מחקרי עיר דוד וירושלים הקדומה** 5 (דברי הכנס האחד־עשר). ירושלים. עמ׳ 27–45.

שילה י׳ תשמ״ד. **חפירות עיר דוד א׳, 1978–1982, דו״ח ביניים לחמש עונות חפירה** (קדם 19). ירושלים.

Bar-Nathan R. 2006. *Masada* VII: *The Yigael Yadin Excavations 1963–1965; Final Reports. The Pottery of Masada*. Jerusalem.

Bliss F.J. and Dickie A.C. 1898. *Excavations at Jerusalem, 1894–1897*. London.

Boaretto E. This volume. Radiocarbon Dating of the Plaster of Siloam Pool in the City of David.

De Groot A. 1996. Jerusalem, City of David. *ESI* 15:75–77.

De Groot A. and Michaeli D. 1992. Area H: Stratigraphic Report. In A. De Groot and D.T. Ariel eds. *Excavations at the City of David 1978–1985, Directed by Yigal Shiloh* III: *Stratigraphical, Environmental, and Other Reports* (Qedem 33). Jerusalem. Pp. 35–53.

De Groot A., Cohen D. and Caspi A. 1992. Area A1: Stratigraphic Report. In A. De Groot and D.T. Ariel eds. *Excavations at the City of David 1978–1985 Directed by Yigal Shiloh* III: *Stratigraphical, Environmental, and Other Reports* (Qedem 33). Jerusalem. Pp. 1–29.

De Groot A., Geva H. and Yezerski I. 2003. Iron Age II Pottery. In H. Geva. *Jewish Quarter Excavations in the Old City of Jerusalem Conducted by Nahman Avigad, 1969–1982* II: *The Finds from Areas A, W and X-2; Final Report*. Jerusalem. Pp. 1–49.

Geva H. 2006. Stone Artifacts. In H. Geva. *Jewish Quarter Excavations in the Old City of Jerusalem Conducted by Nahman Avigad, 1969–1982* III: *Area E and Other Studies; Final Report*. Jerusalem. Pp. 218–238.

Geva H. 2010. Early Roman Pottery. In H. Geva. *Jewish Quarter Excavations in the Old City of Jerusalem Conducted by Nahman Avigad, 1969–1982* IV: *The Burnt House of Area B and Other Studies; Final Report.* Jerusalem. Pp. 118–153.

Greenhut Z. 2008. Jerusalem, City of David. *HA–ESI* 120 (August 4). http://www.hadashot-esi.org.il/Report_Detail_Eng.aspx?id=8348/mag_id=114 (accessed March 15, 2020).

Greenhut Z. and De Groot A. 2009. The Pottery. In Z. Greenhut and A. De Groot. *Salvage Excavations at Tel Moẓa: The Bronze and Iron Ages Settlements and Later Occupations* (IAA Reports 39). Jerusalem. Pp. 61–114.

Guthe H. 1881. Ausgrabungen in Jerusalem. *ZDPV* 5:115–119.

Kenyon K.M. 1964. Excavations in Jerusalem, 1963. *PEQ* 96:7–18.

Kenyon K.M. 1965. Excavations in Jerusalem, 1964. *PEQ* 97:9–20.

Kenyon K.M. 1974. *Digging Up Jerusalem*. London.

Lipschits O. 2009. Persian Period Finds from Jerusalem: Facts and Interpretations. *The Journal of Hebrew Scriptures* 9, Article 20 (http://www.jhsonline.org/Articles/article_122.pdf).

Magen Y. 2002. *The Stone Vessel Industry in the Second Temple Period: Excavations at Ḥizma and the Jerusalem Temple Mount* (JSP 1). Jerusalem.

Peleg J. 1991. Geschichtliche Staumauern im Negev. In G. Garbrecht ed. *Historische Talsperren* 2. Stuttgart. Pp. 101–108.

Rapuano Y. 2013. The Ceramic Finds from Khirbat el-Mughram in the Shu‘afaṭ Neighborhood, Jerusalem. *‘Atiqot* 76:115–121.

Reich R. and Shukron E. 2005. The Siloaḥ Pool during the Second Temple Period. *Qadmoniot* 130:91–96 (Hebrew).

Reich R. and Shukron E. 2006. The Discovery of the Second Temple Period Plaza and Paved Street Adjacent to the Siloam Pool. In E. Meiron ed. *City of David Studies of Ancient Jerusalem: The 7th Conference* 1. Jerusalem. Pp. 59–69 (Hebrew).

Singer-Avitz L. 2002. Arad: The Iron Age Pottery Assemblages. *Tel Aviv* 29:110–214.

Weksler-Bdolah S. and Lavi R. 2013. Jerusalem, Silwan. *HA–ESI* 125 (October 1). http://www.hadashot-esi.org.il/report_detail_eng.aspx?id=4343&mag_id=120 (accessed March 15, 2015).

Weksler-Bdolah S. and Szanton N. 2014. Jerusalem, Silwan. *HA–ESI* 126 (September 22). http://www.hadashot-esi.org.il/Report_Detail_Eng.aspx?id=10572&mag_id=121 (accessed April 15, 2015).

Woolley C.L. and Lawrence T.E. 1914–15. *The Wilderness of Zin: Archaeological Report* (PEFA III). London.

The City of David ('Ir David), Siloam Road: A Plastered Pool adjacent to the Siloam Pool

Zvi Greenhut and Gabriel Mazor
(Pp. 71*–86*)

In 2009, a rescue excavation was conducted east of the Siloam Pool, adjacent to the outer face of the dam wall enclosing it from the east (map ref. 22235–6/63072–3; Figs. 1, 2), while conducting infrastructure work within the City of David.

The outer face of the inclined eastern side of the dam was exposed (W1; c. 50 m long, 3.5 m wide; Plan 1: Section 1–1), as well as part of a plastered pool that leaned against it (Fig. 3; Plan 1). The dam wall was coated with three layers of plaster (Phases a–c), which are characteristic of the Second Temple period (Plan 1: Section 2–2).

The Plastered Pool was partially exposed along a segment of the dam wall (L102, L104; 8.4 m long, 3 m wide, 3.1 m high; Fig. 4). This pool was coated with plaster identical to that of Phase b of the dam wall, and therefore, it seems to have been built at a later stage than the dam. The foundation of the Plastered Pool was revealed in a trial excavation conducted beneath its floor (L105, L105A). It is composed of large- and medium-sized stones mixed with earth, as well as potsherds (Fig. 8) and seven coins (see Ariel, this volume) dating from the later part of the first century CE. These findings attest that the pool was in use for a short time only.

Beneath the foundation of the Plastered Pool, the lower part of the dam wall was exposed, coated with yellowish plaster (for an analysis of the plaster, see Boaretto, this volume). This plaster is similar to that of the Siloam Tunnel, as well as to the plaster on the inner wall of the dam. A drainage channel traversing the dam wall and connecting the two pools belongs to this period as well (L103; preserved length 2.2 m; Fig. 5). A stone plastered with thick hydraulic plaster probably attests that the entire channel was plastered. It seems that this channel conveyed excess water from the Siloam Pool to the Plastered Pool. At some point, probably in the second half of the first century CE, the channel and the Plastered Pool were filled with small- and medium-sized stones and earth, mixed with potsherds and coins (Figs. 6, 7). This fill maybe connected to the need to defend the city in its very last stages, before its destruction by the Romans.

The finds from the excavation pertain mainly to two periods: pottery from the First Temple period (Fig. 8), and pottery and stone vessels from the Second Temple period (Figs. 9, 10).

The results of the excavation demonstrated that the date of the establishment of the dam is no later than the end of the First Temple period, the seventh until the beginning of the sixth centuries BCE, reinforcing the same conclusion retrieved by the previous excavations in the inner side of the dam. Based on the finds, the Plastered Pool was constructed during the Great Revolt, probably during its last year.

CAPTIONS TO ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Excavation area, looking north.
Fig. 2. Location map of the excavation and of previous excavations in the area (according to publication date).
Fig. 3. Plastered dam wall and the Plastered Pool to its east, looking north.
Plan 1. Plan and sections.
Fig. 4. Dam wall beneath the plastered floor of the Plastered Pool, following its dismantling, and the fills abutting it.
Fig. 5. Channel 103 traversing the dam wall and entering the Plastered Pool, looking west.
Fig. 6. A layer of stones sealing the earthen fill that sealed the pool, looking south.
Fig. 7. The earthen fill sealing the pool topped by a layer of stones, looking south.
Fig. 8. Pottery from Iron Age II, eighth–beginning of sixth centuries BCE.
Fig. 9. Pottery from the Early Roman period, first century CE.
Fig. 10. Stone artifacts, first century BCE–first century CE.